

TREI SCRISORI ALE ECATERINEI N. IORGA

Între hârtiile rămase de la Artur Gorovei (1864–1951) în arhiva sa de la Fălticeni, se află și un număr mare de scrisori pe care Elena Văsescu (1872–1918) le-a primit înainte și după căsătoria lor (1893). Trei dintre ele, din 1904, provin de la Ecaterina Iorga (1878–1941), soția lui N. Iorga și oglindesc un moment de apropiere între familiile celor doi cărturari. Le încredințez tiparului¹ la o vreme când calendarul însemnează bune decenii de la trecerea spre veșnicie a tuturor – pentru doi dintre ei se adună chiar cifre rotunde... – cu nădejdea că evocarea unor omenеști amărăciuni și întâmplări mai abrupte așa de vechi și așa de trecătoare îi vor face să zâmbească duios în lumea aceea unde cu toții și-au găsit seninătatea eternă.

1.

Focșani, 5 aug[ust] 1904

Dragă Madame Gorovei,

Eacă îți trimit un souvenir de pe Ceahlău². Și ca să vezi că nu am putut scrie până acum, îți spun pe unde am umblat.

Am plecat sâmbătă dimineața de la T.-Neamț; tot drumul ne-a plouat. De la T.-Neamț, cu o trăsură rea – cum am putut găsi ca să mergă la Secul, unde e drumul și mai rău – am ajuns la mănăstire seara la șase ceasuri. Egumenul s-a purtat foarte rău, nu voia să arate nimic. Dar tot a izbutit Nicu.

A doua zi, duminică dimineața, am plecat la Durău cu **căruța**³ mănăstirii. Cu căruța am mers opt ceasuri tot pe drumul acela pietros. Credeam că la urma urmelor va trebui să ne sară creerii din cap, așa ne sdruncina. Seara, cu durere de cap m-am culcat, ca să mă scol a doua zi de dimineață se suim muntele. Numai eu am mers călare, ceilalți pe jos. Am început se suim la 8 și la 2½ eram jos. Prea mare vitejie !! Nu ? Marți dimineața am plecat pe jos la Râpciuni. De acolo, cu o „jumătate căruță, jumătate trăsură”, la Piatra. Acesta a fost cel mai frumos drum pe care l-am văzut în România. Admirabil !!!

În drum ne-am oprit la Pângărați de am văzut biserica. Seara am fost în Piatra. Miercuri dimineața, la 7 ore, am plecat spre mănăstirile Bistrița și Bisericanii. La Bisericanii a trebuit se ne suim pe jos, fiindcă nu au voit caii se tragă. Credeam că mor, nu altceva. Repede a trebuit să ne întoarcem, ca la trei să putem pleca la Focșani. Am izbutit. Și acum eată-mă – „mai mult moartă decât vie” de oboeală – de ieri seară suntem aici. Nicu la București.

Mă gândesc la săptămâna petrecută la mata și mă grăbesc să-ți mulțămesc încă o dată de prea buna primire. Te rog să-mi dai ocazie se mă răsplătesc.

Așa e că a trebuit să ai necaz cu noi și după plecare ? Cămașa de noapte a lui Nicu rămasă acolo o vei fi trimis la București. Te rog nu te supăra. Revolverul Dv. îl vom trimite cum va aduce Nicu pe celălalt.

Aștept să-mi scrii mult, mult, pe adresa din București.

Sărut pe Mircea și Sorin⁴, salutări dlui Gorovei și familiei matala. Pe mata te sărută de foarte multe ori prietina

Catinca Iorga

¹ Am păstrat toate particularitățile grafice, precum: „se ne suim”, dar și „să-mi scrii”, „eacă” (pentru *ială*, după moldovenismul *iacă* !), „sdruncina” etc.).

² Pe scrisoare este lipită o floare de colț.

³ Cuvânt subliniat cu două linii.

⁴ Fiii lui Artur Gorovei – Mircea A. Gorovei (1894–1979), licențiat în drept, magistrat și avocat, și Sorin A. Gorovei, licențiat în matematici, profesor secundar (1897–1978) – ambii cu episoade botoșănene în biografiile lor.

2.

București, 19 aug[ust] 1904⁵

Dragă Madame Gorovei,

Am venit la București pentru vreo patru zile. Cu mare bucurie am deschis toate scrisorile, crezînd că și de la mata voi găsi vruna, dar nimic... Eu nu am mai putut scrie, fiindcă nu am avut timp, știi mata că noi umblăm ca fulgerul. În Dobrogea însă ne-a luat fulgerul înainte: ne-a apucat o ploaie strașnică, cu fulgere și tunete, de ne-a oprit pe loc vreun ceas, dar numai un ceas, nu a voit Nicu mai mult. Cred că nu se supără dnul Gorovei că îi ținem încă revolverul, dar de al nostru are nevoie Iosif și nu vrea să ni-l trimeată.

Salutări de la noi la amîndoi, pe mata te sărută de foarte multe ori

Catinca Iorga

3.

13 nov[embrie] 1904⁶

Dragă Madame Gorovei,

Îmi spune D-nul Gorovei că tocmai vrea să-ți ia un jupon de mătase. I-am spus să lase, că-ți voi da eu unul în valoare de 40 lei numai cu 2 lei 50 bani. Uite cum stă lucrul: îți trimit un cupon de 2,50 lei. După aceea primești de la Paris 4 cupoane, pentru cari vei plăti 10 lei; acești bani însă îi vei recăpăta vînzînd cupoanele la 4 inse à 2,50 lei. Cînd vei fi împărțit toate cupoanele, atunci scrii la Paris adresele lor și ți se trimite sau juponul, sau ce vrei în valoare de 40 de lei. Dacă te învoiești, ceea ce cred că va fi, atunci, te rog, scrie-mi ca să-ți trimit cuponul.

Multe sărutări de la prietina

C. Iorga

*

Vizita familiei Iorga la Fălticeni are un ecou și în *Amintirile* lui Artur Gorovei, scrise târziu, în 1939, pe baza jurnalului. Nu am la îndemână decât o copie (parțială) dactilografiată a *Amintirilor*, din care desprind aceste rânduri⁷:

La 22 iulie am avut o surpriză plăcută.

A intrat în casă o doamnă și în urma ei un domn. M-a întrebat dacă o cunosc. Figura ei îmi părea cunoscută, dar nu-mi aminteam numele.

Era doamna Iorga. Cel care o însoțea, Ioan Scurtu⁸, nu-l cunoscusem încă. Iorga plecase, atunci, la București, pentru a face corecturi la „Sămănătorul”.

D-na Iorga a rămas la noi, iar Scurtu s-a dus la hotel.

Iorga, după vizita ce-mi făcuse anul trecut, m-a luat la dragoste și vorbește despre mine în „Drumuri și orașe din România”. El zice așa: „Folticeni, un oraș care abia dacă are o sută de ani, stau pe una din movile cu suișul ușor ce sunt răspândite pe toată câmpia. Și pe dânsul soarele îl înfășură prietenește, pe cînd depărtarea îl înfrumusețează, aerul cald îl purifică.

„E un târg mic, dar cu unele strade boerești frumușele, avînd fațade albe și grădini de flori. Aici locuiesc familii care de multă vreme își păstrează cuibul în această regiune de liniște sănătoasă. Într-una din aceste case albe, stă în timpul iernii, și vara, câteva ceasuri pe zi, omul

⁵ Cartă postală, cu ștampila poștei de București 1 sept. 904 și a celei de Fălticeni 2 sept. 904.

⁶ Cartă postală, cu ștampila poștei de București 27 nov. 04 și a celei de Fălticeni 28 nov. 904.

⁷ Fragmente din această relatare, împreună cu altele, referitoare la vizita din 1903, au fost reproduse și în *Scrisori către Artur Gorovei*, ediție îngrijită și introducere de Maria Luiza Ungureanu, București, 1970, p. 121–122.

⁸ Ioan Scurtu (1877–1922), la vremea aceea prieten și colaborator al lui N. Iorga.

care reprezintă mai mult în Folticeni spiritul modern, adevăratul patriotism și grija pentru cele mai scumpe averi ale poporului nostru: datinile și amintirile, poezia lui; în Artur Gorovei, editorul „Șezătorii”, găsesc cel mai bun călăuz ce puteam dori”.

A sosit și Iorga; o săptămână întreagă am trăit cu el [...]. Scrie cartea care se va intitula „Sate și mănăstiri”. Scrie, cu creionul, pe un carnet ale cărui foi vor merge direct la tipografie. Scrie în tren, în trăsură, în timpul mesei, bând o bere în restaurantul unei gări, scrie mereu.

E foarte curios. Nu permite nimănui să-l contrazică, nici chiar prietenilor celor mai buni sau persoanelor cu care atunci face cunoștință.

Într-o zi ne-am dus la Mănăstirea Slatina, într-un landou cu patru cai. Nevestele noastre stăteau dinapoi, eu cu Iorga pe scăunel și Scurtu pe capră. La mănăstire am văzut odoarele și s-a mirat că eu am putut să citesc epitaful slavonesc [...], ca și cum numai lui îi este permis să știe să citească.

De la Slatina, am plecat la Găinești, să vizităm fabrica de cherestea. Ne-am oprit la cantină și am cerut câte o bere. Nu era bună, cum credea Dna Iorga: a gustat numai și a dat-o birjarului. Iorga a făcut un adevărat scandal. S-a înfuriat: „Cum să-și bată joc și să nu beie ce-i dă el; trebuie să fie mulțămită că are ce mânca și ce bea, pe când alții nu au acest noroc. Și cum să deie birjarului să beie din aceeași bere cu dânsa !”.

Dna Iorga a început să plângă, iar Iorga s-a urcat pe capra trăsorei, în locul lui Scurtu, și i-a cerut <acestuia> să nu vorbească nimic cu nevastă-sa.

După câțva timp de mers, a început o corespondență, cu bilețele, între Iorga de pe capră și dânsa, din fundul trăsorei, și numai după ce i-a scris ea, rugându-l s-o ierte, s-au împăcat.

Peste câteva zile am plecat, cu Iorga și cu Scurtu, la nunta poetului Iosif, în satul Buciu-meni, județul Tecuciu.

Informațiile acestor patru texte – scrisorile și fragmentul din *Amintiri* – merită discutate împreună.

Popasul fâlticenean al familiei Iorga din vara anului 1904 nu este necunoscut: „fuseseră găzduiți în casa scundă și primitoare a lui Artur Gorovei”¹⁰. Nu este vorba, însă, de casa din Strada Mare, pe atunci proprietatea lui Nicu Gane și în care familia lui Artur Gorovei se va muta abia în 1906, ci – bănuiesc – de casa mică (dispărută de mult) din curtea marii case Morțun (încă existentă) din strada Maior Ioan. Răstimpul petrecut în Fâlticeni a fost, după mărturia și a Ecaterinei Iorga, și a lui Artur Gorovei, de o săptămână; a putut să fie, însă, chiar ceva mai lung¹¹.

Călătoria la Slatina a fost marcată de două întâmplări în care firea lui N. Iorga l-a contrariat pe însoțitorul său fâlticenean. Îndemânarea acestuia din urmă în descifrarea inscripțiilor slavone era urmarea unor mai vechi exerciții, de pe vremea când îl însoțise pe Nicolae Beldiceanu (1844–1896) în expedițiile sale epigrafice pe la mănăstirile moldovene¹²; pentru perfecționarea cunoștințelor dobândite atunci, prin 1887, Artur Gorovei și-a procurat, în 1897, o *Grammaire paléoslave*, tipărită la Paris în 1869 de Alexandre Chodzko, „chargé de cours de langues et littératures slaves au Collège Impérial de France”¹³. De roadele acelor mai vechi expediții se va folosi N. Iorga însuși, pentru verificarea și completarea inscripțiilor culese chiar în vara anului 1904¹⁴. Mai târziu, Iorga mărturisea: „Am mai deprins cu acest prilej și ce știam tot așa de puțin ca vechea noastră arhitectură la începutul rătăcirilor mele: epigrafia slavonă și ro-

⁹ *Sate și mănăstiri din România* a apărut în 1905.

¹⁰ Cf. N. Iorga, *Scrisori către Catinca 1900–1939*, editate de Andrei Pippidi, cu un cuvânt înainte de Liliana Iorga-Pippidi, București, 1991, p. 71 (comentariul aparține editorului). În continuare: *Scrisori către Catinca*.

¹¹ La 26 septembrie 1904, G. T. Kirileanu scria lui N. Iorga: „am auzit zilele acestea de la d-l Gorovei că ați stat la dânsul vreo 10 zile” – *Scrisori către N. Iorga*, II (1902–1912), ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, București, 1979, p. 161.

¹² Cf. Artur Gorovei, *Alte vremuri. Amintiri literare*, Fâlticeni, 1930, p. 90–92.

¹³ Cartea a fost cumpărată de la librăria Otto Harrassowitz din Leipzig, pentru zece mărci; în 1944, Artur Gorovei a dăruit-o lui Constantin Turcu, de la care și eu am primit-o în dar, în vremea studenției mele la Iași...

¹⁴ Cf. N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, pp. 4, 6, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 43, 45–51 (Slatina !), 52–55, 56, 64 (nota 1), 64.

mânească [...]. Puțina mea știință de slavonește, căpătată fără gramatică, fără dicționar și fără profesor a putut astfel să se îmbogățească simțitor [...]. S-a adunat astfel puțin câte puțin, cu câtă greutate, adesea lucrând spre noapte, pe lumina cea mai nepotrivită, în graba birjarului și a nevoii unui adăpost, întins în brânci pe lespedeaua umedă, pe care nimeni nu mi-o pregătise cu ceasuri înainte, materialul care va apărea în *Inscripții din bisericile României*”¹⁵.

Cealaltă întâmplare trebuie înțeleasă în lumina unor lămuriri (pe care chiar urmașii lui N. Iorga le-au încredințat hârtiei), cu privire la firea istoricului și a chipului în care acesta își trăia (sau *ardea*) sentimentele. Fiica sa, Liliana Iorga-Pippidi, a vorbit, cu maximă delicatețe și discreție, despre „firea lui nedomolită”¹⁶. Încredințând tiparului scrisorile bunicului său către bunica sa, d-l Andrei Pippidi ne-a pus la dispoziție mai mult decât ceva care „poate înlocui o descriere a vieții de familie a celor doi”¹⁷: este o cercetare afectuoasă și detașată, în același timp, a *vieții sentimentelor*, cu explicații întemeiate pe mărturia unor surse bogate și variate; d-*sa* a înlăturat, astfel – cu aceeași delicatețe – fireasca barieră pe care trebuie să o resimtă orice om de bun simț atunci când i se pare că ar putea săvârși vreun „lucru jenant și impiu”, după expresia lui Iorga însuși¹⁸. Incidentul provocat de berea proastă de la Găinești l-a șocat, desigur, pe Artur Gorovei, om al exprimărilor moderate, inclusiv în domeniul sentimentelor. Pentru Ecaterina Iorga, însă, manifestarea violentă a soțului ei (provocată de un fapt care, altminteri, ar fi putut trece neobservat) nu era surprinzătoare. O „criză” de acest gen izbucnise în august 1901, în timpul unei călătorii la Budapesta; „amare zile”, avea să noteze Ecaterina Iorga, „după mulți ani”¹⁹. Chiar și mai târziu, soțul nu va ezita să facă „morală” soției, atunci când i se părea că se plânge fără îndreptățire; o frază scrisă în noiembrie 1916 exprimă exact aceeași reacție ca și cuvintele spuse la Găinești: „fiecare trebuie să fie mulțumit cu ce are, chiar dacă e oricât de puțin, căci și acel puțin i se poate lua”²⁰.

„Dragostea anxioasă”²¹ a soțului a provocat, desigur, multe furtuni, care au trecut „fără să lase decât urmele care se ascund într-un suflet bine disciplinat”²². Ecaterina Iorga a acceptat toate sacrificiile pentru un om care nu era pe măsura celorlalți, lăsând în seama jurnalului personal „amărăciunea unor pagini care oglindeau viața sa conjugală”²³.

*

Relatarea din prima scrisoare către Elena Gorovei are o „dubură”: în aceeași zi de 5 august, tot din Focșani, Ecaterina Iorga scria și soacrei sale, Zulnia Iorga, cu aceleași detalii²⁴, iar ascensiunea pe Ceahlău se regăsește și într-o scrisoare a lui N. Iorga către mama sa²⁵. „Cămașa de noapte a lui Nicu”, uitată la Fălticeni, precum și revolverul împrumutat de la Artur Gorovei revin în corespondența ulterioară. La 4 octombrie, Iorga scria lui Gorovei: „Revolverul va lua în curând drumul Folticeniilor; călătoria mea s-a mântuit”²⁶. Se vede, însă, că expediția s-a amânat,

¹⁵ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om – Așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Valeriu Râpeanu, București, 1972, pp. 335–336.

¹⁶ Liliana Iorga-Pippidi, *Cuvânt înainte la Scrisori către Catinca*, p. 5.

¹⁷ Andrei Pippidi, *Notă asupra ediției la Scrisori către Catinca*, p. 10.

¹⁸ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om – Așa cum a fost*, p. 1.

¹⁹ *Scrisori către Catinca*, p. 69.

²⁰ *Ibidem*, p. 137.

²¹ *Ibidem*, p. 120.

²² *Ibidem*, p. 69.

²³ *Ibidem*, p. 223. O justă caracterizare a situației vine tot de la d-l Andrei Pippidi: „Se mai cunosc cazuri de oameni mari care, absorbiți de misiunea căreia i-au consacrat toate puterile lor intelectuale, au sacrificat cu egoism orb fericirea acelor femei care li s-au devotat trup și suflet” (*ibidem*).

²⁴ *Ibidem*, pp. 70–71 și 75, nota 18.

²⁵ *Ibidem*, pp. 71 și 75, nota 19. Dacă scrisoarea e „din aceeași zi” cu a soției (p. 71), adică din 5 august, atunci nu are cum să fie din „19 august 1904, stil nou” (p. 75, nota 19). Aceasta din urmă ar putea să fie data din ștampila poștei, care folosea, în adevăr, stilul nou, după cum se vede și din cele două cărți postale ale Ecaterinei Iorga către Elena Gorovei (v. mai sus, notele 5 și 6).

²⁶ *Scrisori către Artur Gorovei*, p. 118, nr. 13.

căci la 1 sau 2 noiembrie Iorga revenea: „Ești în București, ești în Folticeni ? De ce n-ai venit iarăși la mine ? Unde să-ți trimit revolverul ?”²⁷. Răspunsul lui Gorovei datează din 3 noiembrie: „Nu știu de ce mă întrebi dacă nu sînt în București; mă vei fi aseuind cu cineva pe stradă ? Am fost în București acum câteva săptămîni; am stat o zi, te-am căutat, ți-am lăsat cămașa de noapte ce o uitaseși la mine, dar erai plecat cu doamna [...]. Cu revolverul poți să mai stai, poate și poate mă voi învrednici să vin, înainte de a-mi expira biletul magic²⁸, și mi-l voi lua singur. Acum aici nu am nevoie de el, nefăcînd multe drumuri”²⁹.

Cea de-a treia scrisoare atestă prezența lui Artur Gorovei în București în jurul datei de 13 noiembrie 1904. În adevăr, o asemenea călătorie era plănuită încă de la începutul lunii noiembrie, dar era împiedicată de o problemă de familie³⁰. Însă interesul acestei mici scrisori e cu totul altul. Ea ilustrează preocuparea bunei gospodine de a avea o garderobă decentă fără să aducă mare atingere bugetului familial. Se poate reflecta îndelung asupra rîndurilor pe care Ecaterina Iorga le trimitea Elenei Gorovei, pentru că dincolo de cuvinte se întrevade reacția identică în fața unor dificultăți comune. Era o vreme când soția unui avocat sau a unui profesor nu putea, *nu avea voie*, să fie îmbrăcată oricum: până și în dificilele călătorii de studii, între bagajele familiei Iorga se afla și „cutia de pălărie”³¹.

Relațiile stabilite în 1903–1904 s-au estompat, treptat, nelipsind nici umbra unei neînțelegeri de natură politică³², ale cărei contururi și-au pierdut, cu timpul, toate ascuțiturile. Epilogul acestor relații se află într-o scrisoare trimisă de Artur Gorovei lui G. T. Kirileanu la 29 noiembrie 1941: „Măine, duminică, fac la Adormire³³ [...] parastas de un an de la moartea lui Iorga și pomenire pentru nevasta lui. I-am cunoscut pe amîndoi. Nu am invitat *absolut pe nimeni* la parastasul lui Iorga și voi fi eu singur și corul lui Sorin, care va însoți pe preot în rugăciunile lui. Nu a avut Iorga nici un alt prieten în Folticeni”³⁴ care să-l jelească³⁵. Ecaterina Iorga trecuse în veșnicie la 23 noiembrie 1941. Elena Gorovei o precedase cu 23 de ani.

TROIS LETTRES DE CATHERINE N. IORGA

(Résumé)

L’auteur publie trois lettres adressées par Catherine N. Iorga (1878–1941), l’épouse de l’historien N. Iorga, à Hélène Gorovei (1872–1918), l’épouse du folkloriste Arthur Gorovei. Ces deux femmes avaient fait connaissance en juillet 1904, pendant un long voyage entrepris par la famille Iorga en Moldavie du Nord. On a ajouté un fragment des *Mémoires* (inédites) d’Arthur Gorovei, pour compléter les informations offertes par les lettres de Catherine N. Iorga.

²⁷ *Ibidem*, p. 119, nr. 14, cu mențiunea: „Data poștei 15 noiembrie 1904”, ceea ce înseamnă că scrisoarea (cartă postală) a plecat din București în acea zi; a fost scrisă, deci, atunci sau cu o zi mai devreme.

²⁸ Probabil un permis de călătorie.

²⁹ *Scrisori către N. Iorga*, p. 136, nr. 11.

³⁰ *Ibidem*. Pentru cineva care avea să devină, și să rămână până în pragul morții, cercetătorul perseverent al istoriei familiei sale și a celor înrudite, sună straniu adaosul „totdeauna eu am suferit de pe urma legăturilor de familie”.

³¹ *Scrisori către Catinca*, p. 71.

³² Cf. *Scrisori către Artur Gorovei*, cit., p. 120, nr. 20; *Scrisori către N. Iorga*, p. 514–515 (semnalează diferența de datare). Firea sa iritabilă l-a pus și alte ori pe marele istoric în conflicte caracterizate ca fiind furtuni „într-un pahar cu apă”, după expresia lui Barbu Theodorescu (*Scrisori către N. Iorga*, p. 589, nota 2, în legătură cu o ciocnire de idei pe marginea cărții lui Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii*, 1907).

³³ Catedrala orașului Fălticeni, ctitoria familiei Gane, cu hramul Adormirea Maicii Domnului.

³⁴ Observație plină de amărăciune: „un alt prieten în Folticeni” existase, și chiar asiduu colaborator la publicațiile lui N. Iorga, numai că, în chip tragic, în noiembrie 1940 se aflase aproape de tabăra celor care au curmat zilele lui Iorga...

³⁵ *Din cronică unui veac. Documente inedite (1850–1950)*, ediție îngrijită, note, indice de I. Arhip și D. Vacariu, Iași, 1977, p. 254 (Muzeul Literaturii Iași, 4408/57).